

ROMA EGEMENLİĞİ: YURTTAŞLIK VE KÖLELİK

Çeviren : Prof. Dr. Özcan ÇELEBİCAN

Antik Roma şehir devletinin güçlü tekelciliği çok iyi bilinir. Roma'da şehir devletinin ve hukukunun (kanununun) korunma ve yönetim etkisinin yayıldığı topluluk, Yunan *polis*'inin (şehirinin) yurttaşları ile özdeşti: Yabancılar ve başka şehir devletlerinin üyeleri (mensupları), sadece politik alanın değil, Yurttaş hukukunun uygulanmasının da dışında bırakılmışlardı.

Özellikle en eski çağlarda, Roma şehir devletinin dışa kapalılığı başlangıçta öyle güçlü ve açıktı ki, bu durum geçen yüzyılın hukuk tarihçilerini ve özellikle *Mommsen*'in, şehir devletleri arasındaki düşmanlığı ve şehir devletlerinin yabancıları tümüyle korumadan yoksun bırakmalarını, normal görmesine neden olmuştur.

Eski dinler yoluyla katı âdetlerin yumuşaması korumasız yabancıların, ilk korunma biçimlerine yol açmıştır. *Homer* destanında izleri görülen korumasız gezginin konukseverlik dileyen yalvarmaları nasıl hatırlanmaz?

Bu koruma, şehir devleti içindeki bireysel *gens*'ler tarafından sağlanan özel konukseverlikler yoluyla, karşılıklı koruma biçimleri yaratmaya yönelik bir ağa dönüşmüştür. Cumhuriyet Dönemi (M.Ö. 509-M.Ö. 27). hukukunda bile, hâlâ *hospitium*'un, artık sadece bireysel *gens* mensupları tarafından sağlanan *privatum* (özel) değil, şehir devleti tarafından yabancı bireylere ve birtakım topluluklara sağlanan *publicum* (kamusal) biçiminde uygulamalarına rastlıyoruz.

Niyetim en eski Roma Şehir devletinde yabancıların hertürlü haktan yoksun olup olmaması konusundaki eski tartışmayı tekrar ele almak değil.

Daha çok, *pagus*'lar, *gens*'ler sistemi, *tribus*'lar biçimlerinden, *polis* topluluğuna (birliğine) geçişin aşama aşama gerçekleştiği hatırlanmalıdır. Çünkü şehir devleti, ancak söylü sınıfların özgür dolaştığı başlangıç aşamasını geçtikten sonra, yurttaşlar ve yabancılar (*peregrinus*)

arasındaki fark daha çok vurgulanmıştır. Bu duruma bir cevap olmak üzere ve buna paralel olarak uluslararası anlaşmalar sistemi gelişti.

Böylece Roma şehri devleti, diğer şehir devletleriyle sadece politik değil, aynı zamanda ticarî ilişkiler kurarak sunî yalnızlığını giderdi. Bu da zorunlu olarak, diğer toplulukların yurttaşlarına karşılıklı koruma sağlanmasını gerektiriyordu.

Daha Grek (eski Yunan) dünyasında, *polis*'ler arasında çok az farklı şemalara göre, her iki tarafın yurttaşlarının durumlarını karşılıklı olarak güvence altına almaya yönelik olan, sayısız anlaşmaların varlığı görülmektedir. Bu anlamda en etkin ve geniş kapsamlı çözüm dost devlete mensup yabancıya, *Isopolitei* nin verilmesi idi. Bununla yabancı özel haklar bakımından yurttaşlara eş kılınıyordu. Bununla birlikte Grek (eski Yunan) *Polis*'leri, uluslararası anlaşmalar ağına rağmen oldukça kapalı kalmışlardır. Yurttaşlar çevresi çok sınırlı olarak genişliyordu. Nitekim, *Pelepones* savaşları yaklaştığı sıralarda, görkemi ve gücü tam olan Atina, sayıca oldukça küçük bir topluluktu. Burada yaşayan kişilerin büyük bir kısmı (metek'leri düşünün) şehrin sınırlarında oturuyorlardı ve pek çok kuşak boyunca, sürekli olarak, yurttaşlardan farklı işlem görüyorlardı.

Roma tarihine döndüğümüzde bu durum, küçümsenmemelidir. Çünkü Roma'da, Grek (eski Yunan) şehir devletlerine üstün bir gelişme ve büyüme eğilimi görülmektedir. Bu dinamizm, Cumhuriyet tarihi (M.Ö. 509 - M.Ö. 27) boyunca güçlenmiş ve Cumhuriyetin son yüzyıllarında, devletin (şehir devletin) yapısını ve görünümünü derin bir biçimde değiştirecek bir devrim yaratmıştır.

Eğer başlangıç aşamalarına dönersek, Roma'da yabancıların durumlarını düzenleyen iki farklı gelişimin, oluşumun saptanabileceği görüşündeyim.

Bir yandan, yabancıların, Yurttaşlara özel haklardan yararlanılması açısından, eş kılınmasına ilişkin bir süreç; bu oluşum genel olarak *Ius commercii*'in tanınması ile ifade edilebilir.

Öte yandan, başlangıçtaki, Yurttaş hukukuna, (*Ius civile*) yabancı bir takım müesseselerin (kurumların) ve hukuki koruma yollarının yabancılara da uygulanmasını sağlayan bir düzenin kurulduğunu görüyoruz. Bu durumda, yabancıların korunması sadece onun yurttaşla eş kılınmasıyla değil, ayrıca devletin kurallarının genişletilmesi yoluyla da olmuştur. Böylece, daha sonraları, *Ius Gentium* adı verilen, topluluğun sadece yurttaşlarına değil, herkese uygulanan hukukun

ilk çekirdeğiyle karşılaşırız. Roma'nın en eski dönemine ilişkin en önemli uluslararası anlaşmaların bir kısmı bizi bu şemalara götürmektedir. Özellikle M.Ö. V. Yüzyıl başlarında yapılmış olan ve bir buçuk Yüzyıl süreyle, Romalılar ve Latinler arasında denge ve anlaşma (birleşme) sağlayan (*Foedus Cassianum*)'u düşünüyorum.

Polibius'un eseri dolayısıyla, içeriği bakımından daha iyi bildiğimiz, ve daha tanınmış olan bir başka anlaşma daha vardır. Bundan Roma ile Kartaca arasındaki ilk anlaşmanın Roma'da Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda yapıldığı sonucuna varılmaktadır. Böylece, Roma'nın *Tarquinius*'ların güçlü yönetimi altında, *Latium vetus*'un diğer şehir devletleri üzerinde hâlâ açık bir politik üstünlük gösterdiği M.Ö. 5. y.y.'ın son on yılında bulunmaktayız. Bu durumu diğer şehir devletleri üzerinde *Upekoi*'nin varlığından söz edilmesi kanıtlamaktadır.

Bu aşamada, her bir şehir devletinde, değişik toplulukların yurttaşları arasındaki ilişkileri düzenlemeye yönelik en eski kurallarından farklı olarak, şekilciliği daha az, daha basit yeni kuralların oluşumuna tanık oluyoruz.

Roma'da, yabancılara eşit (adil) koruma sağlama konusunda artan gereksinim, Roma hukuk sisteminin gelişmesinde büyük bir etken olmuştur. Özellikle daha ileri bir aşamada *praetor peregrinus*'luğun kurulmasının bu gelişime büyük katkısı olmuştur.

Çelişkili olarak, *Ius commercii*'nin tanınması yoluyla en eski *ius civile* kurallarının bir takım yabancılara uygulanma yolunun açılması, tüm Roma hukuk sisteminin, Cumhuriyet döneminin ilerlemiş yıllarında bir Akdeniz imparatorluğunun, büyük başkenti olan Roma'nın oynadığı role uygun bir gelişme ve değişme göstermesinde güçlü bir etken olmuştur.

En eski *Ius civile* kuralları, sadece *cives romani*'ye uygulanabilen bir *Şahıs hukuku* iken, *Ius gentium*, tüm yurttaşlara ve yabancılara uygulanabilen, kurallar ve hukukî kurumlar bütünü oluşturuyordu. Kişiler Roma sınırları içinde *Roma Praetor*'larına başvuruyorlardı. *Ius Gentium*'un hukukî kurumları genellikle *Praetor* tarafından *Edictum* yoluyla işleniyor, geliştiriliyordu. Bu açıdan, *Ius Honorarium*'un pek çok kuralının, en eski *Ius civile* kurallarının kişisel olmasına karşın, toprak (egemenlik alanı) hukuku niteliği kazanmaya yönelik olduğu sonucuna varabiliriz.

Daha önce de değinildiği gibi, *praetor peregrinus*'un çabasıyla, Roma'da, yargının yönetimi ve hukukun oluşumuna yönelik gelişimi belirlenmiştir.

Kartaca (Pön: 1: M.Ö. 264 - M.Ö. 241; 2: M.Ö.218 - M.Ö. 201; 3: M.Ö. 149 - M.Ö. 146) savaşları zamanından başlayarak, kısa ya da uzun süreli olarak Roma'da bulunan Yabancılara, özellikle de tüccarlar ve sanatçılara eşit bir yasal korumanın sağlanması, *Ius civile* nin eski yapısını yaralamamış, onu zenginleştirmiştir.

Ancak bizim için daha önemli olan bir ikinci açı var. Bu M.Ö. III ve I. Yüzyıl arasında, en büyük siyasal genişlemesi sırasında, etkililiği ve egemenliği altında bulunan halklara ve kendisine kattığı devletlere, Özel hukuk alanını ilgilendirdiği ölçüde kendi hukuk düzenlerini ve ilkelerini uygulama iznine ilişkin, değişmeyer. Roma politikasıdır.

Bu alanda, Roma hükümetinin karmaşık ve esnek davranışını daha iyi anlamak için, Roma *Ius civile*'si ve basit Yurttaş - Yabancı ayırımı karşısında, *Foedus Cassianum*'un en eski şehir devletlerine mensup Latin yurttaşları için uzun süre oluşturduğu bir ara biçimi hatırlamak uygun olacaktır.

Gerçekten, bu şehir devletlerinin iç hukuk düzenleri, Roma tarafından yavaş yavaş gerçekleştirilmiş olan, hukukî bakımdan eşleştirme ve içine alma politikasının daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Bu konudaki ilk önemli gelişim Roma *Senatus*'u tarafından Latin şehir devletlerinin son isyan çabalarının bastırılmasından sonra, M.Ö. 338 yılında tek taraflı olarak gerçekleştirilmiş olan düzenleme olmuştur. İsyandan söz ediyorum. Acaba burada hangi bağa isyan söz konusu olabilir?

Bence bu, hâlâ *Foedus Cassianum*'a dayanan Latinler ile Romalılar arasında iç ilişkiler bakımından eşitliği içeren anlaşmanın, özellikle dış ilişkilerde politik bakımdan giderek Roma'nın ağırlık kazandığı bir bağ ifade etmektedir. Pek çok Latin şehir devletinin gerçek bağımsızlıklarının, Roma'nın ağır basmasıyla, giderek daha çok tehdit edilmesine rağmen, bu bağ hâlâ biçimsel olarak egemen ve bağımsız şehir devletleri arasında kurulmuş olarak görülüyordu.

Ancak M.Ö. 338 yılında durum temelden değişti. Zafer kazanan Roma, *Latium Vetus*'un tüm şehir devletleri üzerinde açık bir politik

egemenlik kazandı; bu söz konusu devletlerin tek taraflı olarak politik ve hukukî durumlarını belirledi.

Livius'a göre (8.14) bazı şehir devletleri, *Sacra'larını* (dinsel törelerini) korumakla birlikte, *Roma Civitas*'ı ile kaynaştılar. Bazı şehir devletleri ise, *Civitas*'larının egemenliğini korumakla birlikte, uluslararası ilişkilerinde kısıtlamalara uğradılar. Özellikle bu sonuncu şehir devletleri, Roma hukuku bakımından çok zengin bir hukukî sonuçlar gelişmesi sergilediklerinden özel önem taşımaktadırlar.

Çünkü, bu şehir devletleri mensupları başlangıçtaki yurttaşlıklarını hukukî bakımdan tümüyle muhafaza ediyorlar ve kendi hukuklarını uygulamayı sürdürüyorlardı. (*Suis legibus uti*). Bununla birlikte, bunların, Latin hukukî devlet yapısı, bir bağımsız topluluğunkine uymuyordu. Çünkü bu devletler üzerinde gerçek politik egemenliğe sahip olan Roma tek taraflı olarak iradesini yürütüyordu. Bu durum, yukarıda sözü edilen tarihten başlayarak, Roma'nın iç siyasal yapısının bir yeni özellik kazanmasıyla ortaya çıkmıştır.

Böylece, Latin Birliği (*Lega Latina*)'nın iç yapısı gereği, tam bir egemenlik kazanmış olan Roma, yeni Latin kolonileri kurma konusunda tam bir yetkiye sahipti; bu koloniler, Roma'nın başlangıçtan itibaren egemenlik hakkının bir gereği olarak görülüyordu. Bunun gibi, Roma, bireysel olarak yabancılara ve yabancı topluluklara *Ius Latii* tanıyarak, bunları uyruk ya da kendine bağımlı topluluklar olarak egemenliği altına alıyordu. Ancak, önceleri kendisine yabancı ve bağımsız olan hukukî durumların Roma devleti alanı içine girmesi, ona bağımlı olması olayı giderek sistemli bir nitelik kazanmıştır.

Bu durumun, Roma'nın politik bakımdan egemen olmasının, genişleme, imparatorluğa dönüşme politikasının hukukî temelini oluşturduğu söylenebilir. Gerçekten, Roma'nın giderek artan başarısı ile, sayıları zamanla çoğalan, (*Foedera*), anlaşmalara bağlı ve Roma'ya yabancı politikalar izleyen devletler, politik bağımlılık ve bölünmüş bir egemenlik sistemi içinde değişmeye başladılar.

Tüm İtalya yarımadası halkına yurttaşlık tanınmasından (M.Ö. 1. Y.Y.) çok önce, Toplumsal savaştan sonra, İtalya yarımadasının giderek artan Romahlaştırılması ile, daha önceleri *Latinus* kavramında olduğu gibi, *peregrinus* kavramı da değişikliğe uğradı.

Gerçekten, bir zamanlar bağımsız olan, giderek sayıları artan topluluklar, Roma'dan, çok az kalan politik bağımsızlıklarını da za-

manla yitirdiler. Bu toplulukların "Sınırlı egemenlik" sözcükleriyle tam olarak ifade edilebilen durumları, Roma'nın isteği ve tek taraflı kararı ile *suis legibus uti* (kendi yasalarını uygulama) yetkisine sahip olmaya dönüşmüştür. Bu gelişimin önemli bir sonucunun özellikle İtalya yarımadasında etkin olduğunu görüyoruz. Bu da Roma'nın- kinden farklı, giderek genişleyen yabancılara ait hukuk sistemlerinin korunmasıdır. Ancak artık bu hukuk sistemleri Roma'ya yabancı değildiler. Çünkü bunların varlıkları ve yetkeleri (otoriteleri) Roma'nın egemen iradesinden doğmaktaydı.

Oldukça sınırlı bir alanı ele alalım: Roma'nın Pön savaşlarından sonra, politik ve askeri gücünün gerçek genişleme sınırlarını ve İtalya'nın etkilediği alanlarını inceleyelim. Burada, bu dönemde, politik bakımdan yarımada'nın homojen (tek düze) yapısı ve burada yerleşmiş topluluklar üzerinde Roma'nın kesin egemenliği ile karşılaşırız. Ancak bu toplulukların, bölgesel hukuksal kurumlarının, Roma'lılaştırılması aynı ölçüde olmamıştır.

Doğal olarak, Roma hukukunun uygulama alanının genişlemesi sonuçsuz kalmamıştır. Geçerli, Roma ve Latin kolonilerinin kurulması, *Civitas sine suffragio* (oy hakkı olmaksızın yurttaşlık hakkı, tanınması) ve bunun *Municipium*'ların başlangıçta oldukça karanlık olan yapısına bağlanması ve özellikle bir çeşit çelişkili durum ifade eden *municipia foederata*'nın (federatif *municipium*'lar) varlığı buna örnek olarak gösterilebilir.

Büyük bir olasılıkla bu durumlar Toplumsal savaşa (*Patricius-Plebs* savaşı) kadar sürmüştür. Hiç değilse hukuki açıdan, biçimsel olarak bağımsız olan bu çeşitli topluluklar, Roma'ya, *foedera* (federal) sistemlerle politik bakımdan uyruk olarak bağlı idiler. Bunların hukuki durumu *Civitas peregrinae*'ninkine eşti. Bu federal devletler kendi yasalarını uygulamayı sürdürüyorlardı. Bu nedenle de, bu devletlerin her birinde geçerli olan hukuki kurumlar ve ilişkiler kendi eski hukuksal yapılarına dayanıyordu ve Roma hukukunun dolaysız etkisine kapalı idi.

Ancak Roma'nın, bu toplulukların bağımsızlıklarını yenmek zorunluluğunu ve gereksinimini duyduğu zaman, ne olduğuna bakalım. M.Ö. 185 yılında *Senatus*, devletin güvenliğinin tehdit edildiği sonucuna vararak, olağanüstü bir tedbire başvuruyor. *Senatus*, Roma *magistra*'larının tüm İtalya yarımadasında etkili olmalarını emrediyor ve biçimsel bakımdan bağımsız olan toplulukların içişlerinde uygulanacak komutlar veriyor. Böylece, bir yüzyılı aşkın bir süredir hâlâ

özerk görünen topluluklar arasında, kimin gerçekten egemen olduğu açıkça anlaşılıyor. Bu müdahale (karışma), bağımsızlığın, yarı egemenliğin sürekli olarak geri alınması değil, kesintiye uğraması sayılmaktadır.

Nitekim M.Ö. 89 yılından önceki, zamanlarda, "kendi yasalarını kullanma yetkisi" bir özel durum olarak görülüyordu. Çünkü bu yetki söz konusu topraklar üzerinde çeşitli hukukî durumlara neden oluyordu. Mülkiyet, aynı haklar, komşuluk ilişkileri, yolların, kanalların durumunda olduğu gibi...

Sadece *Ager Romanus* sayılan topraklarda ve Koloni topraklarında Roma hukuku uygulanıyordu. Ancak Federal Şehir devletlerinin herbirinin topraklarında kendi Özel hukukları uygulanıyordu. Böylece Roma *ager publicus*'una ilişkin mülkiyet ve zilyetlik yanında, pek çok çeşitli, enlarca, yüzlerce yabancı haklar, hukukî durumlar sözkonusu oluyordu.

Bu durum, Roma'da hukukî kurumların birleştirilmesi ve hukukî durumların eşkinmasının, politik birleşmenin ne kadar gerisinde kaldığını göstermektedir. Bu İtalya örneği, İmparatorluğun diğer kısımlarında da neler olacağını göstermektedir.

İmparatorluğun halklarının ve topluluklarının hukukî bakımdan birleşmesi için, herbir topluluğun bölgesel direnişi nedeniyle, siyasal merkezileştirme çabaları yeterli olamamıştır.

Gerçi, bölgesel hukukî durumlar giderek Roma diline çevriliyordu. *Tabula Contrabiensis*'e ilişkin söylenti buna iyi bir örnektir. Bu anlaşmazlık, bağımsız topluluklar ile başka bir bölgesel topluluğa atanan hakem arasında sözkonusu olmaktadır. Anlaşmazlık konusu Roma hukuk dili ile ifade edilmiştir ve Roma dava biçimi içinde gösterilmiştir. Çünkü son itiraz makamı Roma valisidir. Roma valisi hakemlerin kararlarını gerçekleştirecektir. Ancak, Roma hukuk dilinin ve kavramlarının kullanılması, uzak eyaletlerde Roma hukukunun uygulandığını göstermemektedir. Burada sözü edilen *ager publicus-ager privatus* ayrımı Roma hukukunda özel önem taşımaktadır. Burada Roma dava biçiminin kullanılmasının önemi de çok fazladır. Büyük bir olasılıkla, bu topluluklarda bu biçimleri ve kavramları kullanmak zorunluluğu yoktu. Ancak bu yol, taraflara, verilecek kararın uygulanabilmesini ve Romalı *magistra*'lar tarafından geçerli sayılmasını sağlaması bakımından en güvenli olanı idi. Böylece, çeşitli halkların hukukî biçimleri ve temel kurumları Romalılaştırılmaları Roma yurttaş-

lığının genişletilmesi ve bunlara *Ius Latii* nin tanınmasından önce olmuştur.

Tüm Roma uyruklarına yurttaşlık tanındığı, M.S. 212 yılına kadar, toplulukları düzenleyen hukukların ve iç politik düzenlemelerin tarihi, birleşmeden çok, farklılaşmanın tarihi olarak görülmektedir. Bu nedenle, Roma'nın gücü, bölgesel uygulamaların dikkate alınması ve yönetimi, bunların yavaş yavaş değiştirilmesi yoluyla azalmamış, tersine artmıştır. Özellikle imparatorluğun her iki bölümünün toplumsal ve kültürel gelişmesinin farklı düzeylerinin dikkate alınmasında olduğu gibi. Bu durumun en ilginç sonuçlarından biri, genellikle çağdaş tarihçiler tarafından yeterince vurgulanmamış olmakla birlikte, bu toplulukların herbirinde, toprağın hukuki durumunun ve buna ilişkin tüm hakların farklı kalışıdır. Mülkiyet hakları, bu hakların çiğnenmesi, su yollarının düzeni vb. uzun süre her bir özerk devletin anayasası (siyasal düzenlemesi) tarafından düzenlenmiş olup, herbirinde farklı özellikler taşıyordu.

Ager Romanus'ta olduğu gibi, Roma ve Latin Kolonilerinin topraklarında, toprağın durumu Roma hukuku tarafından düzenlenmişti. Sadece her bir Koloninin anayasalarından doğan küçük değişiklikler olabiliyordu.

Öte yandan, Toplumsal savaşa kadar İtalya'da varlığını sürdüren *peregrinae* devletlerinin topraklarının durumu, bunların herbirinin eski hukukuna göre düzenlenmişti. Böylece Toplumsal savaşa kadar, İtalya da sadece bir mülkiyet değil pekçok farklı mülkiyetten söz edilebilir. Bunlar, *Ius civile* mülkiyeti ya da devlete ait olup özel kişilere bırakılmış olan kullanma hakları yanında varlıklarını sürdürdüler. Bu durumu, İtalya'daki, Roma'nın genişleme politikasının birlikte getirdiği karışık, zengin ve esnek çözümleri göstermek için hatırlatıyorum. Bu çözümler aşama aşama bir gelişme göstermiş, ancak tüm İtalya halkına Roma yurttaşlığının verilmesine ilişkin *lex Cornelia* ile tam bir birleşmeye ulaşılmıştır.

Bu aynı gelişme süreci, Roma'nın daha sonra Akdeniz bölgesindeki genişleme aşamasında da kendisini göstermiştir. Ancak bu bölgelerde koşullar oldukça farklı idi ve Eyalet sistemlerinin oluşmasıyla çok kısa bir süre sonra değişmişti. Ayrıca, Roma'nın egemenliği ve *Imperium*'u altına soktuğu çeşitli halklar üzerine sıkı bir siyasal denetim için artırdığı baskı ile sağladığı politik birleşme ve egemenliğinin kullanımı, hiç bir zaman bölgesel hukuk sistemlerinin

birleşmesi ve hukuki kurumların güçlü ve yapay bir biçimde Roma-laştırılmasını birlikte getirmemiştir.

Bu birleşme süreci, zamanla ve İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde farklı biçimlerde olmuş, Akdeniz'in politik bakımdan birleşmesinden çok daha uzun bir zaman gerektirmiştir.

Gerçekten, İmparatorluk sınırları içinde, çeşitli hukukî adetlerin (uygulamaların) birleşme süreci, esaslı farklılıklar göstermektedir; Roma'nın genel baskısı ile değil, bölgelerin hukukî düzenlerinin yarattığı pratik gereksinimler sonucu olmuştur.

Dava biçimlerinin ve çeşitli anlaşmazlıkların, farklı Eyaletlerde yetkili Roma'lı *Magistra*'lara götürülürken giderek daha çok Roma hukuk diline çevrildiği ve böylece Roma'nın benzer hukukî kurumlarından etkilenildiği, onlara uyulduğu görülmektedir. Bize kadar ulaşmış olan, eski Eyalet yasalarında bunun örneklerine, rastlıyoruz. Ayrıca buna daha önce de sözünü ettiğim *Tavola di Contrebia* çok önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Tüm İmparatorluk sakinlerine Roma yurttaşlığının M.S. 212 yılında *Caracalla*'nın emirnamesi (*constitutio*'su) ile tanınması ile noktalanmış süreç uzun ve güç oldu. Roma politikasını belirleyen ilkenin, öncelerindeki gibi, birleştirme değil, farklılaştırma olması; *polis*'lerin ve eski şehir devletlerinin temel değer yargıları ve tekelci yapıları da bunda etkili olmuştur.

Yabancıların yurttaşlara, yurttaşlık tanınarak, bireylere ya da tüm bir topluluğa *Ius commercii* verilerek, eş kılınması, hiç değilse tüm Cumhuriyet Dönemi boyunca ve İmparatorluk Döneminin başlarında, zamanla sağlanmış bir yakınlaşma olmuş ve daima sınırlı kalmıştır.

Yabancıların Roma yurttaşlarına eş kılınması ne kadar karmaşık, yavaş ve güç sağlamışsa, Roma toplumuna kölelerin dahil edilmesi o kadar kolay olmuştur. Savaş sonrasında özellikle İtalya'da, *Marxizm* İdeolojisinden etkilenilerek köleci topluma, özellikle Roma toplumunun farklı görünümüne büyük önem verilmiştir. Bizim bu konudaki inancımızın etkilerini, *Finley* daha dikkatli terimlerle ifade edip sınırlandırarak bize çok yardımcı olmuştur. *Finley*, *Weber*'den başlayan bir parabol çizerek Roma'nın Cumhuriyet Döneminin ileri yıllarında, Köleliğin tüm Roma ekonomik düzeninin merkezindeki işlevini saptamıştır. "Köle Devleti" (villa) ve savaş sonrasındaki, Antik en Eski Çağ ekonomisi üzerindeki tüm düşünceler bu temele dayan-

maktadır. Bu açıdan, Roma kölelik sisteminin, Antik Çağ dünyasında tanınan en etkili ve ayrıntılı bir düzenleme olduğu kuşkusuzdur.

Kölelerin kullanımındaki yoğunluk, Sicilya tarlalarında uygulanan kaba kuvvet, bağcılık ve zeytincilikte görülen uzmanlık işleri ve kölelik dünyasından Roma Oligarşisinin hizmetine sunulan özel gerçek uzmanlık alanlarına ilişkin faaliyetler hatırlanmalıdır.

Ancak, bu kölelik sisteminin yasal durumuna, aynı derecede dikkat gösterilmemiştir. Oysa, ancak, bu yoldan, köle ekonomisinin tüm işleme sistemi hakkında bilgi sahibi olunulabilir. ("Baskı - Harekete geçirme"), ("Sınıf mücadelesi - Sistemin güçlenmesi").

Roma'da kölelerin azatlanmasına (*Manumissio*) sistemini yorumlamak için en eski bilgilerden başlayacağım. (*Bk. Bonfante - De Visscher - Volterra*)

Antik Çağ Köleliği'nin büyük bilgini, araştırmacısı *Westerman*, aşağıdaki sözleri söylerken gerçi haklıdır:

"Herhangi bir kölelik sisteminin katılığı ve acımasızlığını belirlemekte en iyi ölçüt, onun Azatlama Sisteminin kolaylığı ve sağlanabilirliğinde aranmalıdır."

Gerçekten, Roma'daki Kölelik Kurumunun tarihi, Roma toplumunun önemli bir karakterini aydınlatmada büyük yarar sağlar. Bu sistemin gelişme olanağı, antik çağın diğer büyük uygarlıklarında görülmez. Biraz önce sözünü ettiğim Roma Hukukçuları, özellikle de *De Visscher*, tek bir Roma yurttaşına tanınan, kölelerini azatlarken özgürlüğü ile birlikte, Roma yurttaşlığını da verme yetkisinin büyüklüğünü, önemini vurgulamışlardır. Bir tek köle sahibine tanınan bu güç, Kamu hukuku alanında Roma *Magistra*'larına tanınandan daha büyüktür.

1940'lardan başlayarak, *E. Betti* antik devlet mantığına göre, özgürlük ile yurttaşlığı birbirine bağlayan iç ilişkiyi açık bir biçimde ortaya koydu.

Wirszubski'nin "Roma'da politik düşünce olarak özgürlük" isimli klasik eserinde şöyle dediğini görüyoruz: "Romalılarına göre, tam özgürlük, yurttaşlıkla birlikte vardır." Bu 19. y.y. düşüncesini açık bir biçimde yeniden belirtmektedir. Nitekim aynı Roma hukukçusu, şöyle devam etmektedir: "Roma'nın Özgürlüğü ve Yurttaşlığı aynı şeyi ifade eder. Özgürlük ilk olarak bireyin, birey olarak, durumunu ifade eder, Yurttaşlık ise, özellikle bireyin topluluk karşısındaki durumunu ifade eder".

Bu ön çalışmalardan sonra, *Volterra*, aynı yıllarda, kölenin sahibine, özgürlükle birlikte, Roma yurttaşlığını da verme gücünü içeren *manumissio* (azatlama)'nın iç anlamı üzerinde araştırmalara başladı. Bu güç, özgürlük ile yurttaşlığın başlangıçta ayrılamaz oluşundan kaynaklanmaktadır.

Bu açıklamalar, *polis*'in ilk yapısına, Arkaik Roma Hukukunun esasına uygun düşmektedir. Ancak M.Ö. 338'den sonra, egemen Roma tarafından yönetilen, tek bir politik sistem içinde kaynaşmış pek çok durumla karşılaşırız. (*Latin*'ler, *Peregrinus*'lar, İtalya Birliği üyeleri vb.)

Hiç değilse, bu tarihten başlayarak, *özgürlük* ile *yurttaşlık* eş anlamlı olmaktan çıktı. Ancak bu siyasal düzen içinde, tam haklara sahip (*optimo iure*) yurttaşlar yanında, farklı durumlarda kişiler varlığını sürdürdü. Bu yeni aşamada ve daha ileri aşamalarda giderek daha da açık olarak, hukuki düzen, köleyi özgür kılma yetkisini, onu Roma yurttaşı durumuna getirme yetkisinden ayırmağa başlamıştır. Nitekim azatlanan köle, Latin ya da yabancı (*peregrinus*) durumunda olabiliyordu. Bu bir teorik düşünce değildir. Çünkü Cumhuriyet Dönemi'nin ileri yıllarındaki yasalarla, Romalılar özellikle bunu yapmışlar, kölelerin efendileri tarafından azatlanması yetkisini kaldırmamışlar, bu yetkinin içeriğini kısıtlamışlardır. *Fufia Caninia*, *Iunia Norbana* ve *Aelia Sentia* yasalarına dayanılarak, özel durumlarda azatlanan bir köle *peregrinus deditiicius* ya da daha iyi olan *Latinus* durumunu alabiliyordu. Ayrıca azatlamamanın hukuki sonuçlarını kısıtlayan bu yasaların, belli bir sayıdaki azatlamaya yönelik olduğu da vurgulanmalıdır.

Krallık Dönemi'nin tarihinde en önemli sorun, Romalıların, özgürlük ile yurttaşlık arasındaki bağlantıyı kurmalarından kaynaklanmıştır. Romalılar bunu, Pön savaşları sırasında ve M.Ö. II. yüzyılda da, köleliğin ve dolayısıyla Azatlamamanın çok artmasına rağmen, değiştirmemişlerdir. Böylece, Roma Hukuku'nun bu uygulanma biçimleri, önemli bir toplumsal seçimi ortaya çıkarmıştır. Bu seçim Roma toplumunun geleceğini etkilemiş ve İmparatorluk düzeninin güçlenmesini sağlamıştır.

Gene *Westerman*, haklı olarak şöyle demektedir: Bütün Köle Sistemleri, toplumsal yapının temel fikirleri olarak derinlemesine yerleşmiş (benimsenmiş) bir kaç benzerliğin oluşturduğu çekirdek çevresinde gelişir. Bu "temel fikirler" arasında kuşkusuz, kölelerin azatlanma sistemi de sayılmalıdır. Çünkü bu sistem, köleleri, kendilerini özgür hale getiren topluma kaynaştırır.

Roma köle tarihini, özel olarak niteleyen olgu, temelde Klâsik Grek *Polis*'inin sistemini yok eden biçimsel sınırların varolmamasıdır. Atina gibi, ticarî ve imparatorluk nitelikli bir şehir devletini incelersek, burada ekonomik açıdan, yabancıların ve meteklerin ağır bastıklarını görürüz. Azatlanan köleler, bu son grubu çoğaltmakta ve şehir devletinin hayatını, dolaylı olarak güçlendirmekle birlikte, dedeleri gibi, Atina'nı politik bakımdan yurttaşlığının dışında tutulmakta idiler.

Ancak Atina ile Roma arasında bu konuda temel bir fark vardı. Gerçekten Roma'da, azatlılar için, bu konuda yasal sınırlamalar ve toplumsal bakımdan aşağılanmalar bulunmakla birlikte, bunların çocukları, en çok iki kuşak sonra, *ingenuus* (doğuştan özgür)'lara, *Cives optimo iure* (tam haklara sahip yurttaş)'lara eş kılınmaktaydılar; bunlara toplumsal bakımdan eş kılınma yolu, hiç değilse olanak olarak, açılmıştı. Grek şehir devletlerinde ise, bu yol açılmamıştı ve kuşaklar boyu, azatlı kölelerle *polis* yurttaşları arasındaki fark sürmüştü.

Roma'dan, eşitlik ve insan haklarının egemen olduğu ideal bir toplum olarak söz etmiyorum. Tersine kölelik sisteminin birlikte getirdiği gerginlikler küçümsenmemelidir. Özellikle, M.Ö. II ve I. y.y. da Roma toplumunu sarsan köle isyanlarını ve eski yurttaşlar topluluğunun iç tepkilerinden söz etmek istiyorum. *De Bachanalibus*, *Senatus* kararından söz ettim. M.Ö. II y.y. ve I. y.y. yarısı boyunca süren Grek karşıtı akımları ve eski yurttaşların, zenginleşmiş yeni azatlılara karşı savaşlarını hatırlayalım.

Ancak bununla birlikte, Roma Hukuku'nun temel düzenlemesi değişmemiştir. Sadece, Cumhuriyet Dönemi'nin ileri yılları ve İmparatorluk Dönemi'nde, kölelik topluluğunun fazla genişlemesi dolayısıyla, azatlamaların sayıca artışı sınırlandırılmaya çalışılmıştır; başka bir şey değil! Gerçekten, M.Ö. II y.y.'da, Roma'nın, Akdeniz'de genişlemesi sonucu, kölelerin sayıca artması ve bununla bağlantılı olarak azatlamaların daha da çoğalması eğilimi, Roma'da yönetici sınıf için bir sorun yaratmıştır. Bu sorun, yeni yurttaşların artışı düzenlemek ve sınırlamak, ancak bu yolu hiçbir biçimde tümüyle kapatmamaktı. Yukarıda sözünü ettiğim yasalar bu amaçlara yönelikti. Ancak bunlarla hiçbir zaman eski ilke, efendinin kölesine özgürlük ile birlikte, azatlı derecesinde de olsa yurttaşlık verdiği ilkesi değişmemiştir.

Böylece toplumsal gelişime ussal yaklaşım sonucu, Roma Hukuku'nun eski kaynaklı ara biçimlerinin ortadan kalktığı ve bir temel

ayrımın (*Summa divisio*) yerleştiği görülür. Ancak, özellikle bu durum, köle için bir kaynaşma olanağı, azatlama ile toplumla birleşme kolaylığını birlikte getirmiştir.

Oldukça kuru bir sistemin iyilik ve insancılığını övmek istemiyorum. Toplumsal yapının işlemesi bakımından, en yararlıların en yeteneklilerin seçimi ve toplumla kaynaştırılması için, etkin bir *Darwin* sisteminin varlığına işaret etmek istiyorum. Bu makinenin işlemesi, yönetici sınıf tarafından etkin ve parlak bir biçimde yürütülmüş ve İmparatorluk gücünün kullanımında gerektiğinde baskılar uygulanmıştır.

Romalılar, Greklerden farklı olarak, hiçbir zaman yeni yurttaşların gelmesi yolunu kapamayı gerekli ve yararlı bulmamışlar, hiçbir zaman yeni insanlardan korkmamışlardır. Romalılar için, yabancı kültürler ve diller sahibi düzensiz büyük göçmenler grubunun, tarihsel ve kültürel kişiliklerini kaybettireceği tehlikesi sözkonusu olmamıştır. Bu söylediklerimin yukarıda değindiğim ve aşağıda hatırlatacağım olaylara rağmen doğru olduğu kanısındayım. Cumhuriyet Dönemi'nin son yıllarında, Roma toplumun pek çok tabakasında yukarıda sözü edilen korku nedeniyle, Greklere karşı bir akımın yerleştiği görülür. Gene aynı zamanlarda, bir takım yabancı gruplara karşı baskıların uygulandığı saptanmıştır. Bu arada Grek ozanların ve filozofların Roma'dan kovulması da hatırlanmalıdır.

Çelişkili olarak, eğer çok kesin olmayan bir benzetme düşünülürse, İngiliz *Commonwealth*'i ile Roma İmparatorluğu arasında benzerlikler bulunabilir. Bu görüşü çok tartışmadan, Roma'da, İmparatorluğun merkez çekirdeğinin büyüme ve genişlemesinde etkili olan yapıyı saptamakta, "melting pot"u ve Amerikan efsanesini hatırlatmak isterim.

Bu gelişim, Roma'nın toplumsal yapılarının mükemmel bir biçim almasıyla sonuçlanmıştır. Azatlama sistemi ve seçilmiş yeni öğelerin yurttaşlığa kabulü ile Grek toplumlarının yetenekleri ve teknolojisi Roma tarafından alınmış ve Roma köle sistemi içinde sivrilen daha aktif ve yetenekli topluluklar Roma'ya kazandırılmıştır. Roma'nın, küçük bir şehir devletinden, çok çabuk bir biçimde, geniş ve kalıcı bir İmparatorluk sistemine dönüşme başarısı, sınırlı olmakla birlikte, sürekli olarak, yeni toplumsal grupları ve güçleri, katı fakat etkin bir seçimle kendine bağlama politikasıyla açıklanabilir. Bu gelişim Cumhuriyet Döneminin son zamanlarında ve *Principatus* Döneminde devletin organik değişimiyle başlamıştır.